

В. Удовик, А. Галаган

ПРЕМІЯ МИРУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ

Щорічно 10 грудня голова Норвезького Нобелівського комітету вручає Нобелівську премію миру в присутності короля Норвегії. Урочисту церемонію традиційно проводять у будинку мерії Осло. Наступного дня на честь лауреата влаштовують урочистий концерт, який транслюють на більш ніж 450 млн домоволодінь у понад 150 країнах.

Участь Норвегії у присудженні премії миру має історичне підґрунтя: за часів Альфреда Нобеля Швеція і Норвегія перебували під однією короною, їхній розподіл відбувся 1905 р. Норвезький Нобелівський комітет переконаний, що Нобель міг уважати Норвегію, котра історично не мала таких військових традицій, як Швеція, більш підходящою країною для вручення саме цієї премії. Крім того, парламентарі держави, у якої в той момент не було власної зовнішньої політики, демонстрували меншу заангажованість під час вибору лауреатів.

Прийнято вважати, що, доручивши вибір Нобелівському комітетові норвезького парламенту, Нобель з одного боку бажав розподілити обов'язки присудження Нобелівських премій між різними суб'єктами шведсько-норвезької унії (1814–1905), з іншого — виявив пошану до стортингу як першого у світі парламенту, що спеціальною резолюцією підтримав світовий пацифістський рух.

Як відомо, А. Нобель запатентував винахід динаміту і детонаторів (1867), поповнивши лави провідних учених і бізнесменів, що цікавились морально-гуманітарними проблемами війни, миру, стабільного співіснування країн і народів. Його творчий геній насамперед був націлений на мирне засто-

сування динаміту — задля прокладання шахт, тунелів, будівництва доріг, гасіння лісових пожеж. Він протривівся використанню своїх відкриттів у воєнних цілях. Велику роль у формуванні його поглядів відіграло знайомство і тривале листування з баронесою Бертою фон Зутнер, яка присвятила життя боротьбі за мир. І хоч баронеса вимагала заборонити виробництво і застосування вибухових пристроїв у всьому світі, саме фінансова підтримка, що її надавав Нобель миротворчому рухові, сприяла утвердженню пацифістських ідей на європейському континенті. Символічно, що 1905 р. Нобелівською премією миру було відзначено баронесу Берту фон Зутнер — миротворицю й доброго порадника А. Нобеля.

Премію миру присуджують, починаючи з 1901 р., за заслуги на благо всього світу. Відповідно до волі А. Нобеля, нагорода повинна дістатись тому, хто: «зробить найбільший або найкращий внесок у дружні стосунки між націями; у скасування або скорочення армій, що існують; у проведення чи агітацію мирних з'їздів» [6]. Оксфордський словник сучасної світової історії дає Нобелівській премії миру визначення: «Найпрестижніша у світі нагорода, яку присуджують за збереження миру на землі».

© УДОВИК Володимир Миколайович. Кандидат історичних наук. Директор Фонду президентів України НБУВ.

ГАЛАГАН Людмила Миколаївна. Завідділом Фонду президентів України НБУВ (Київ). 2010.

У Статуті Фундації Нобеля визначено осіб, що мають право висувати номінації на Нобелівську премію миру. Серед них, зокрема:

— чинні й экс-члени норвезького Нобелівського комітету, а також радники, призначені Нобелівським інститутом;

— члени національних парламентів, урядів, а також члени Міжпарламентського союзу;

— члени Міжнародного арбітражного суду в Гаазі;

— члени комісії постійного Міжнародного бюро з питань миру;

— члени й асоційовані члени Інституту міжнародного права;

— професори університетів у галузі політичних наук, юриспруденції, історії, філософії;

— лауреати Нобелівських премій миру [12].

Номінації зазвичай належить подати до 1 лютого року присудження, але якщо їх висувають члени Комітету, можна подавати і після цього останнього терміну, але не пізніше ніж до першого зібрання Комітету. Якщо в якому-небудь році премію не присуджують¹, питання про її вручення іноді переносять на наступний рік. До речі, з початку XXI ст. премію миру присуджують щороку — організаціям і окремим людям, чий дії засвідчують, що мир — це не лише відсутність війни. Існували випадки, коли премію ділили порівну між лауреатами.

Нобелівська премія миру посідає виняткове місце, незважаючи на наявність сотень інших подібних нагород, ще й тому, що навколо її володарів точиться надзвичайно багато дискусій. І це не дивно, адже її номінанти — це непересічні особи (колишні і чинні глави держав).

Першими лауреатами премії були швейцарець Анрі Дюнан² і француз Фредерік

¹ У період 1940–1942 рр. через воєнні дії в Європі, викликані Другою світовою війною, Нобелівську премію миру не присуджували.

² Жан Анрі Дюнан — швейцарський підприємець і громадський діяч, один з ініціаторів створення Міжнародного комітету Червоного Хреста (1863).

Пассі³. У числі нагороджених премією миру багато відомих політиків і громадських діячів: Теодор Рузвельт, Фрітьоф Нансен, Джордж Маршалл, Мартін Лютер Кінг, Віллі Брандт, Генрі Кіссинджер, Андрій Сахаров, Мати Тереза, Лех Валенса, Михайло Горбачов, Кофі Аннан, Джиммі Картер, Барак Обама.

Премія виступала також і як своєрідне заохочення у справі досягнення миру між ворожими політиками. Це стосується, перш за все, Близького Сходу: Анвар Садат і Менахем Бегін (1978), Ясір Арафат, Шимон Перес і Іцхак Рабин (1994). Ту ж логіку мало і присудження премії Генрі Кіссинджеру і Ле Дик Тхо (1973) за в'єтнамське примирення.

Лауреатами премії миру були не лише видатні особистості, а й миротворчі організації. Зокрема, нею відзначали Міжнародний комітет Червоного Хреста (1917, 1944, 1963), Управління Верховного комісара у справах біженців (1954, 1981), Дитячий фонд ООН (1965), організацію «Міжнародна амністія» (1977), рух «Лікарі світу за запобігання ядерній війні» (1985), міжнародні сили ООН з підтримки миру (1988), Пагоушську конференцію «Наука і світові проблеми» (1995), Міжнародну кампанію за заборону наземних мін (1997), організацію «Медицина без кордонів» (1999), Міжнародне агентство з атомної енергії (2005), Міжурядову групу експертів зі зміни клімату (2007).

У 1864 р. прийнято першу Женевську конвенцію, що базувалась на ідеалах Дюнана. У 1901 р. він став лауреатом першої Нобелівської премії миру разом із Фредеріком Пассі «за внесок у мирну співпрацю народів».

³ Фредерік Пассі (1822–1912) — французький політичний діяч, миротворець, економіст. Засновник і перший керівник «Міжнародної ліги миру» (1868), активний учасник створення Міжнародного міжпарламентського союзу (1889). Був пристрасним поборником руху за арбітраж, який уважав альтернативою міжнародним збройним конфліктам.

Лю Сяобào

За останні роки кількість номінантів на вручення премії миру постійно зростає, адже збільшується кількість неподоланих глобальних проблем людства, боротьба з якими потребує акцентування і відзначення Нобелівською премією. Якщо в 2005 р. нараховували 199 претендентів, то в 2010 р. — 237. Ці цифри доволі умовні, бо статут Нобеля не дозволяє оприлюднювати інформацію про номінації, припущення і розслідування стосовно присудження премії щонайменше 50 років по тому, як її було присуджено.

За цей час багато осіб стали відомими як «номінанти на Нобелівську премію миру», але ці гіпотези і домисли не мають ніякого офіційного підтвердження. Щоправда, номінанти з 1901 по 1956 рр. були названі. Стало відомо, що Адольфа Гітлера 1939 р. пропонував номінувати член шведського парламенту Ерік Брандт. Він не наполягав на серйозному розгляді свого кандидата, лише запропонував його на противагу іншому претендентові — Невіллу Чемберлену, і відкликав свою пропозицію через кілька днів після подання. У списку інших непопулярних номінантів є імена Йосипа Сталіна й Беніто Муссоліні.

Дослідник міжнародного порівняльного права проф. Р. Альфорд [11], який вивчав вплив лауреатів Нобелівської премії миру на розвиток міжнародного права, запропонував періодизацію проблематики, за яку номінанти отримували премію, а саме:

- пацифістський період (1901–1913),
- державницький період (1917–1938),
- гуманітарний період (1944–1959),
- боротьба за права людини (1960–1986),
- демократичний період (1987–2009).

Серед представників Радянського Союзу на премію миру були номіновані Володимир Ленін і Олександра Коллонтай. Але першим її лауреатом (1975) став радянський фізик, член АН СРСР (1953), співтворець водневої бомби, активний борець за права людини А.Д. Сахаров (1921–1990). Його вдової високої нагороди за «безстрашну підтримку фундаментальних принципів миру між людьми», «за мужню боротьбу зі зловживанням владою і будь-якими формами придушення людської гідності» [8]. А.Д. Сахаров був одним із численних в'язнів сумління радянської доби, дисидентом, якого переслідувала влада; він протестував проти незаконних розправ над борцями за громадянські, національні права, їздив на суди, організовував пікети і сам брав у них участь, давав інтерв'ю західним журналістам, збирав гроші на допомогу сім'ям політв'язнів.

За різке засудження радянського вторгнення в Афганістан у 1980 р. А. Сахарова позбавили всіх нагород і без будь-якого суду заслани в місто Горький (нині Нижній Новгород) під домашній арешт. Повернувшись у Москву в 1986 р. після 6-ти років заслання, він поновив наукову роботу і продовжив боротьбу за звільнення радянських політв'язнів.

За радикальне покращення відносин між Радянським Союзом і Заходом Нобелівську премію миру було присуджено президентові СРСР М.С. Горбачову (1990). І хоча світ вітав «перебудову» в СРСР і намагання його керівництва змінити політичний клімат у Європі, але всередині країни більшість населення не схвалювала присудження главі держави премії миру [1]. Гадаємо, на негативне сприйняття радянських

людей уплинула багаторічна антипропаганда лауреатів Нобелівських відзнак (Б. Пастернак, А. Солженіцин, А. Сахаров).

Першою жінкою з ісламської країни, яка отримала Нобелівську премію миру, стала Ширін Ебаді — іранська правозахисниця, юрист, яка заснувала й очолила дві іранські правозахисні організації: Іранське товариство захисту прав дитини і Правозахисний центр. У 2003 р. їй було вручено премію миру «за внесок у розвиток демократії та боротьбу за права людини, особливо жінок і дітей в Ірані».

Звістка про присудження Ебаді Нобелівської премії миру викликала в Ірані неоднозначну реакцію. За деякими свідченнями, суспільство широко підтримало це рішення. Водночас президент Ірану Мохаммад Хатамі виступив з вельми стриманою заявою, сенс якої зводився до того, що Нобелівська премія миру — багато в чому інструмент політичного тиску на різні держави. У багатьох виступах після оголошення лауреатства Ебаді висловлювала прихильність до ісламу, наголошувала на своєму патріотизмі. Так, вона виступила проти будь-якого іноземного втручання у справи Ірану, заявивши, що боротись за права людини повинен сам Іран і його громадяни. Ебаді також підтримала прийняття в Ірані ядерну програму [9].

У листопаді 2009 р. іранська влада вилучила у правозахисниці медаль і диплом Нобелівської премії. Це засудив і Нобелівський комітет, і уряд Норвегії, який, власне, і вручає Нобелівські премії. Останній висловив не лише обурення діями Ірану, а й тривогу з приводу безпрецедентного вчинку, який засвідчив тиск на свободу слова і права людини в Ірані [3].

За відкритими джерелами, у 2005 р. на Нобелівську премію миру претендували канцлер Німеччини Герхард Шредер, прем'єр-міністр Ізраїлю Аріель Шарон, президент і колишній держсекретар США Дж. Буш-молодший і Колін Пауел, експрезиденти Чехії та Фінляндії Вацлав Га-

вел і Марта Ахтисаарі, чинні президенти Грузії та України Михайло Саакашвілі і Віктор Ющенко. Зокрема кандидатури останніх двох президентів подали тодішні впливові американські сенатори — Джон Маккейн і Хілларі Клінтон. В їхньому спільному листі до Нобелівського комітету говориться, що В. Ющенко і М. Саакашвілі «завоювали підтримку народу, відстоюючи демократію, свободу і громадянські права» [7].

Торік цю нагороду дали президентові США Бараку Обамі. Серед 205 претендентів американський президент не виділявся особливими заслугами в миротворчій діяльності, не був у першій п'ятірці серед очікуваних номінантів. «Є деяка суперечність у тому, що премію присудили головнокомандувачу армії, яка веде дві війни... Ми розуміємо, що війна неминуха, і все-таки прагнемо миру» [5], — заявив Б. Обама, відповідаючи критикам.

У статті Томаса Шмідта в газеті «Die Welt» за 11 грудня 2009 р. зазначено, що Б. Обама відмовляється від наївного пацифізму і наводить мости між Америкою і рештою світу. На думку журналіста, в Осло обдарований оратор Обама виголосив першу воістину знаменну промову. Він детально обґрунтував, чому на користь миру і гуманності необхідно вести «справедливі війни». «Якщо його полум'яна мова в Берліні торік улітку ще виглядала схожою на ностальгію за миром у всьому світі, що оспівували в 60–70 рр., і викликала асоціації з наївним і безвідповідальним пацифізмом, то в Осло, — пише Томас Шмідт, — Обама вніс ясність, якої бракувало» [5].

2010 р. до списку кандидатів на Нобелівську премію миру ввійшли перша жінка-президент Ірландії Мері Робінсон, прем'єр-міністр Зімбабве Морган Цвангираї, колишній канцлер Німеччини Гельмут Коль. Зокрема, екс-главу уряду ФРН було включено за заслуги у возз'єднанні Німеччини. Але перемогу здобув ув'язнений китайський дисидент Лю Сяобао. Він став лауре-

атом цього річної Нобелівської премії миру за «довгу і ненасильницьку боротьбу за основні права людини в Китаї». Він був співавтором так званої Хартії 08 (2008 р.) — маніфесту, який закликав до політичних реформ у Китаї. У грудні 2009 р. його було засуджено за «підбурювання до повалення державної влади».

На думку Нобелівського комітету, Лю Сяобао втілює широку боротьбу за права людини в Китаї. Після присудження йому премії миру китайська влада заявила про порушення Нобелівським комітетом своїх засадничих принципів, оскільки вважає Лю Сяобао злочинцем [4].

Першим володарем Нобелівської премії миру серед організацій і міжнародних рухів (1904 р.) став Інститут міжнародного права. Це одна з найраніших організацій, що визначила принципи міжнародного права, почала його кодифікацію, запропонувала шляхи розв'язання міжнародних проблем. Інститут створено 8 вересня 1873 р. у Генті (Бельгія) на установчій конференції, скликаній за ініціативи головного редактора «Журналу міжнародного права і порівняльного законодавства» Густава Ролен-Жакмінса. За активного сприяння Інституту міжнародного права було сформовано такі впливові міжнародні організації, як Міжнародний суд справедливості, Ліга Націй, ООН, Комісія з міжнародного права.

У 1910 р. Нобелівську премію миру отримало Міжнародне бюро миру (МБМ) за організацію конференції з роззброєння. За час діяльності МБМ висунуло низку пропозицій, спрямованих на забезпечення й укріплення миру: загальне і повне роззброєння як головна мета ООН, заборона ядерної зброї, залагодження суперечок у міжнародному суді, усвідомлення прав людини як необхідної умови миру.

Тричі був нагороджений Нобелівською премією миру Міжнародний комітет Червоного Хреста: «за діяльність з поліпшення

становища військовополонених» (1917), «за діяльність у роки війни, яка повернула значення основоположним принципам солідарності людства, ототожнивши життєві інтереси народів і потребу примирення» (1944) і до 100-річчя заснування (1963) [10].

Міжнародний комітет Червоного Хреста (International Committee of the Red Cross — ICRC) — це приватна інституція, заснована в 1863 р. у Женеві (Швейцарія). Комітет складається з 25 членів і має унікальні повноваження, що надані міжнародною спільнотою і базуються на міжнародному гуманітарному праві Женевських конвенцій, для захисту жертв міжнародних і внутрішніх збройних конфліктів. Він належить до Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця — гуманітарного руху, в якому беруть участь близько 97 млн добровольців у світі. Ця організація ставить за мету захист життя і здоров'я, запобігання і полегшення страждань людей, незалежно від раси, релігійних, політичних поглядів.

У 1977 р. премією миру нагородили рух «Міжнародна амністія» (МА). Його заснував 1961 року в Лондоні англійський адвокат Пітер Бененсон. У травні 1961 р. він прочитав у пресі про засудження в Португалії двох студентів, уся провина яких полягала в тому, що вони в одному з ресторанів Лісабона підняли келихи «за свободу». На той час згадувати це слово в публічних місцях Португалії було заборонено. Обоє порушників засудили до 7-ми років ув'язнення. 28 травня 1961 р. П. Бененсон написав у газеті статтю, де закликав читачів слати листи протесту до уряду Португалії з вимогою звільнити студентів-в'язнів. Статтю Бененсона передрукували багато європейських газет, зокрема «Le Monde», «Corriere della Sera», «International Herald Tribune». Ця акція отримала назву «Заклик до амністії, 1961» (англ. «Appeal for amnesty, 1961») і збурила широкий суспільний рух, що його вважають початком заснування організації «Міжнародна амністія».

На сьогодні це всесвітній рух, не пов'язаний ні з якими урядами, політичними переконаннями, релігіями. Він виконує особливу роль у справі міжнародного захисту прав людини: прагне до звільнення в'язнів сумління; домагається справедливого і невідкладного судового розгляду для всіх політичних в'язнів; виступає проти застосування смертної кари, катувань, інших видів жорстокого, нелюдського або принизливого поведіння і покарання до всіх без винятку ув'язнених; сприяє поширенню знань про права людини серед широких верств суспільства, зокрема підтримує освітні програми в цій галузі для середньої школи.

«Міжнародна амністія» принципово засуджує катування і страти ув'язнених, незалежно від того, хто їх виконує, включаючи опозиційні до режиму групи. Уряди повинні виступати проти таких зловживань, діючи відповідно до міжнародних норм захисту прав людини.

* * *

Отже, Нобелівська премія миру, починаючи з 1901 р. і донині, зостається однією з найвідоміших міжнародних нагород у сфері громадсько-політичної та гуманітарної діяльності. Статус лауреата премії миру зобов'язує не лише прочитати лекції в будинку мерії Осло, де вручають нагороду, але й продовжувати справу миру, утвердження прав людини. Але поруч із цим премія залишається і найбільш дискусійною з Нобелівських нагород, оскільки часто лунають звинувачення в надмірній політизації конкурсу.

Проблематика, яку піднімають лауреати, тісно пов'язана з розвитком світового співтовариства, розв'язанням його актуальних проблем. Тому й нагороди присуджують не лише за внесок у мирне співіснування народів і мирне розв'язання конфліктів, але й за відстоювання прав людини і громадянина, за запобігання негативним впливам зміни клімату, за зусилля, скеровані на со-

ціальний та економічний розвиток, за гуманітарну діяльність і допомогу постраждалим унаслідок збройних конфліктів або природних катастроф.

1. *Блох А.М.* Советский Союз в интерьере Нобелевских премий: Факты. Документы. Размышления. Комментарии / Под ред. проф. А.И. Мелуа. — СПб.: Гуманистика, 2001. — С. 520.
2. Енциклопедичний довідник «Лауреати Нобелівської премії. 1901–2001». Видання ювілейне / С.О. Довгий, В.М. Литвин, В.Б. Солоїденко. — К.: Український видавничий центр, 2001. — С. 7.
3. Иранские власти отобрали Нобелевскую премию у правозащитницы [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.polit.ru/news/2009/11/26/nobel.html>. Загол. з екрана.
4. Китай обурений присудженням Премії миру дисиденту Лю Сяобо [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://presscenter.ukrinform.ua/news-73474.html?p=1>. Загол. з екрана.
5. Лауреат Нобелевской премии мира разъяснил, как надо вести войну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.inopressa.ru/article/11Dec2009/inotheme/nobel.html>. Загол. з екрана.
6. *Левченко Олександр.* Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна. — Тернопіль: Лілея, 2000. — С. 5.
7. *Либа Уляна.* Нобелівська премія тікає від України [Електронний ресурс] / У. Либа // Українське слово. — 2010. — 11 жовтня. Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/nauka-i-osvita/nobelivska-premiya-tikaye-vid-ukrayiny.html>. Загол. з екрана.
8. Сахаров Андрій Дмитрович [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>. Загол. з екрана.
9. Ширин Эбади [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.peoples.ru/state/lawyers/shirin_ebady. Загол. з екрана.
10. All Nobel Peace Prizes [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates. Загол. з екрана.
11. The Nobel Effect: Nobel Peace Prize Laureates as International Norm Entrepreneurs [Електронний ресурс] / Roger P. Alford // Virginia Journal of International Law. — University of Virginia Law School. — 2008. — Vol. 49. — №1. Режим доступу: scs.student.virginia.edu/~vjil/PDF/49_61-153.pdf. Загол. з екрана.
12. Who may submit nominations? [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nobelpeaceprize.org/en_GB/nomination_committee/who-can-nominate. Загол. з екрана.